

Halina Landecka

Wokół koncepcji Placu Litewskiego w Lublinie

Round the concept of the Lithuanian Square in Lublin

Wykształcony już w XVI wieku u zbiegu głównych traktów komunikacyjnych Lublina plac, którego oprawę stanowią ważne obiekty architektoniczne – pałace, klasztory, gmachy publiczne, zespoły kamienic, jest centralnym punktem śródmieścia Lublina.

Początkowo miał formę trójkątną i jak tradycja głosi, był miejscem obozowania szlachty litewskiej w 1569 roku, gdy dokonywał się akt podpisania Unii Lubelskiej. Z czasem przekształcił się w regularny prostokąt terenu otwartego (zwany w wieku XIX Placem Musztry, Polem Marsowym, Placem Broni), powiązany w części wschodniej z ogrodem przy Pałacu Radziwiłłów. Wielokrotnie poddawany przebudowom na przełomie XIX i XX wieku (wyburzenie XVII-wiecznych zabudowań kościelno-klasztornych oo. bonifratrów, wzniesienie soboru prawosławnego), uzyskał swą obecną formę w latach 60. ubiegłego stulecia. Od dwóch stuleci utrwaliła się też nazwa – Plac Litewski, dla upamiętnienia znaczących dla Lublina i Rzeczypospolitej wydarzeń.

Plac zawiera w swej kompozycji zasadę trójpodziału w układzie południkowym ze strefami: dawnego ogrodu pałacowego, otwartą przestrzenią z centralnym „salonem” i fontanną, a także strefą skweru zachodniego oraz dwupodziału w układzie równoleżnikowym z wyodrębnioną strefą reprezentacyjną przyległą do Krakowskiego Przedmieścia i rekreacyjną – od strony północnej.

Obszar placu nie jest zabudowany żadnymi obiektami kubaturowymi. Istotnymi elementami jego kompozycji są usytuowane na nim pomniki. W szczególności ważną rolę dominanty i elementu zamykającego oś widokową ulicy Krakowskie Przedmieście (z kierunku od Bramy Krakowskiej) pełni pomnik Unii Lubelskiej. Inicjatywa jego wzniesienia sięga czasów Zygmunta Augusta, ale w obecnej formie powstał w roku 1826, za wstawiennictwem Stanisława Staszica, z funduszy skarbowych Królestwa Polskiego. Około 12-metrowy

żeliwny obelisk autorstwa Pawła Malińskiego, nawiązujący do wzorców egipskich, stanowiących w starożytności symbol kultu i dostojności, w szczególności sposób usytuowany na nasypie-kopcu, w linii osi pałacu Radziwiłłów i traktu Krakowskiego Przedmieścia, stanowi czytelny znak organizujący przestrzeń urbanistyczną. Dzieło pełni także funkcję polityczną – utrwała pamięć o dynastii Jagiellonów i mocarstwowości Polski, a dla współczesnych stanowi także symbol zjednoczenia narodów potwierdzony hasłem „Od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej” oraz nadanym w roku 2007 Znakiem Dziedzictwa Europejskiego, przyznanym trzem zabytkom Lublina (Pomnik Unii Lubelskiej, klasztor Dominikanów, kaplica zamkowa) w uznaniu znaczenia dla europejskiej pamięci historycznej i umacniania tożsamości.

Na Placu zlokalizowane są także trzy inne pomniki: w zachodniej części wnętrza pomnik Konstytucji 3 Maja wzniesiony w roku 1916 i pomnik Nieznanego Żołnierza z roku 1924. Ze względu na swą mniejszą skalę i formę pierwszy z wymienionych nie stanowi wyraźnej dominanty, zaś drugi, którego kompozycję tworzy zestaw leżących płyt kamiennych, pozostaje wręcz słabo czytelny w przestrzeni placu.

Wyraźną konkurencję dla pomnika Unii wprowadziła świadomie władza ludowa w roku 1945, lokując na przedłużeniu poziomej osi jego usytuowania, w widocznym, centralnym miejscu placu Pomnik Wdzięczności, zmontowany z elementów przywiezionych z ZSRR.

Rzeźba przedstawiająca żołnierza radzieckiego ze sztandarem, wyniesiona na wysokim cokole z piaskowca i granitu, którego boki pokrywały płaskorzeźbione, brązowe płyty ze scenami batalistycznymi, miała podkreślać wagę i znaczenie zasług zaprzyjaźnionego narodu w walce o niepodległość.

Pomnik skutecznie zdominował całą kompozycję Placu, podobnie jak wcześniejszy, ulokowa-

ny przez zaborcę w centrum placu XIX-wieczny sobór prawosławny (rozebrany w latach 20. XX w.), czyniący mniej ważnymi i podporządkowanymi wszystkie pozostałe akcenty przestrzenne.

Lata 90. XX wieku przyniosły odzyskanie niezależności, wraz z którą obudzona świadomość narodowa sprowokowała działania zmierzające do usunięcia symboli reżimu komunistycznego. Na mocy Uchwały Rady Miasta Lublina w dniu 10 września 1990 roku dokonano demontażu Pomnika Wdzięczności, granitowe płyty okładziny cokołu wykorzystano przy budowie pomnika więźniów Zamku Lubelskiego na lubelskim cmentarzu przy ul. Lipowej, zaś elementy metalowe sprzedano.

Odrodzone idee niepodległościowe spowodowały, że w roku 2000, z inicjatywy Związku Piłsudczyków, Oddziału w Lublinie podjęte zostały działania na rzecz wystawienia w Lublinie pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w obszarze dwóch alternatywnych miejsc lokalizacji: Placu Zamkowego lub Placu Litewskiego.

Pomnik miał mieć formę konnego posągu według projektu śląskiego rzeźbiarza Jana Raszki. Rzeźba Marszałka na kasztance, przygotowana przez twórcę w ramach konkursu ogłoszonego w roku 1936 w Katowicach i niewykorzystana dotychczas, mogła stanowić podstawę jej wykonania w Lublinie.

Lokalizacja w obrębie Placu Zamkowego budziła mniejsze emocje, natomiast Plac Litewski ze swym już istniejącym sposobem zagospodarowania i zamierzeniami wynikającymi z opracowanych wcześniej koncepcji rewaloryzacji okazał się miejscem wielce dyskusyjnym.

Sposób współczesnego wykorzystania Placu Litewskiego jako głównego placu miasta był od lat przedmiotem licznych analiz, projektów i studiów, a także rozbieżnych pomysłów użytkowych.

Jako „serce miasta” wykorzystywany jest bowiem dla celów uroczystości patriotycznych (o czym przesądzają usytuowane na nim pomniki historyczne), rekreacji (fontanna, zadrzewione strefy spacerowe, plac zabaw dla dzieci), aktywizacji społecznej (ekspozycje, kiermasze, pokazy, festyny świąteczne, okazjonalne wystawy). Służy także bieżącym potrzebom mieszkańców (tranzytowe ciągi komunikacji pieszej, przystanki autobusowe, szale).

Ostatni zrealizowany projekt przebudowy placu – autorstwa architektów Tadeusza Bobka i Tadeusza Augustyna oraz prof. Gerarda Ciołka datowany jest na rok 1962, a jego założenia kompozycyjne oparte na strefowaniu południkowym i równoleżnikowym odpowiadają stanowi obecnemu opisanemu na wstępie.

W roku 1996, w ramach konkursu architektoniczno-urbanistycznego SARP opracowano projekt

warunków zagospodarowania Placu Litewskiego, który miał stanowić podstawę dalszych opracowań. Nie był on jednak kontynuowany, zaś w 1997 roku pojawił się nowy pomysł usytuowania pod placem wielokondygnacyjnego parkingu podziemnego, którego elementy techniczne (urządzenia wentylacji, sygnalizacji, informacji), a także użytkowe (wjazdy, wyjazdy, zejścia piesze, windy), miały znaleźć się w przestrzeni placu.

W związku z tym pomysłem wykonane zostały archeologiczne badania georadarowe potwierdzające miejsce zalegania ruin dawnej zabudowy – klasztoru bonifratrów i soboru prawosławnego.

Projekt parkingu nie został poparty analizami przestrzennymi i komunikacyjnymi określającymi możliwości i skutki realizacji i nie uzyskał akceptacji służb konserwatorskich.

W roku 2000 powstało szczegółowe opracowanie badawcze: „Plac Litewski w Lublinie” autorstwa Lubelskiej Pracowni Urbanistycznej Urzędu Miasta w Lubinie, w którym zawarto wskazania konserwatorskie i wnioski kierunkowe dotyczące kształtowania przestrzeni placu w ramach projektu rewaloryzacji.

W odniesieniu do pomników Konstytucji 3 Maja i Nieznanego Żołnierza wskazano, że winny uzyskać odpowiednią oprawę architektoniczną i właściwą ekspozycję oraz stanowić subdominantę w stosunku do pomnika Unii Lubelskiej. Uznano za niewskazane wprowadzanie kolejnego pomnika na płaszczyznę Placu podkreślając, by ewentualna próba takiego lokowania była poprzedzona konkursem i wnikliwą analizą.

Zgłoszona w roku 2000 propozycja usytuowania pomnika Marszałka Piłsudskiego dotyczyła dwóch miejsc na Placu Litewskim: strefy pomiędzy Pałacem Lubomirskich i Pałacem Rządu Gubernialnego oraz strefy Pomnika Nieznanego Żołnierza. Architekt Jacek Ciepliński opracował projekt arkadowego łącznika pomiędzy pałacami, na osi którego miał być wyeksponowany posąg konny. Na realizację pomnika w tym miejscu nie wyraził jednak zgody Senat Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (właściciela nieruchomości).

Uchwałą Rady Miasta z lipca 2001 roku przyjęto więc do realizacji drugi wariant lokalizacji.

Równocześnie, prowadzona ze względu na społeczny aspekt sprawy dyskusja publiczna na łamach prasy lokalnej, a także listy i opinie specjalistów wskazywały na rozbieżność ocen w zakresie zamierzonej inwestycji – szczególnie w zakresie jej lokalizacji i przyjętego formalnego trybu prowadzenia zamierzenia.

W rezolucji Stowarzyszenia Architektów Polskich, Oddziału w Lublinie z 10 lipca 2001 r., skierowanej do Rady i Zarządu Miasta Lublin, archi-

tekci opowiedzieli się przeciwko lokalizacji pomnika na Placu Litewskim i wskazali na zasadność jego lokalizacji na nowym placu projektowanym pomiędzy gmachem nowego teatru i budynkiem Akademii Medycznej. W uzasadnieniu podano: „Wskazanie powyższe oparte o naukę prof. Kazimierza Wejcherta, jest kontynuacją historycznie wykształconej osi urbanistycznej Lublina, biegnącej od Zamku, przez Rynek, Plac Litewski w kierunku Alej Raclawickich. Stworzenie Placu uporządkuje otoczenie Teatru i Ogrodu Saskiego, powiększając jednocześnie obszar ścisłego Centrum Lublina. Ważnym jest również niezaprzeczalny fakt, iż zarówno charakter konnego pomnika, jak i sama postać Marszałka, zasługują na miejsce specjalne, wybrane i ukształtowane zgodnie z zasadami urbanistyki i tworzące przemyślane kompozycyjnie wnętrza urbanistyczne”.

Zaproponowany kierunek analizy innych możliwości lokalizacyjnych wskazywany był także przez urząd konserwatorski. Sytuowanie kolejnego, czwartego pomnika w części reprezentacyjnej placu, w miejscu usuniętego Pomnika Wdzięczności uznano za niewłaściwe ze względu na ponowne stworzenie konkurencyjności dla pozostałych pomników-symboli.

Proponowano rozważenie innych wariantów, m.in. usytuowania pomnika przed Domem Żołnierza, którego historia budowy znakomicie wpisuje się w idee niepodległościowe, lub na skwerze u zbiegu alej Zygmuntowskiej i Jagiellońskiej (od 1930 nazwanej Aleją Piłsudskiego), wytyczonych w 1927 roku. Przypomniano, że pomysł uhonorowania legendarnego przywódcy powstał już we wcześniejszym okresie, tuż po jego śmierci. Zarząd Miasta przewidywał wówczas rozpisanie konkursu na projekt pomnika, a jego lokalizację rozpatrywano w kilku wariantowych miejscach: na skwerze przy ul. Narutowicza (gdzie obecnie znajduje się pomnik Kochanowskiego), na skwerze przy Al. Raclawickich obok KUL, w Ogrodzie Saskim. Ostateczny wybór lokalizacji uzależniono od rozstrzygnięcia w planie zagospodarowania Lublina, na który miano rozpiścić konkurs w 1940 r.

Wybuch wojny i polityczna sytuacja powojenna spowodowały, że do realizacji zamierzeń nie doszło.

Proponowana w roku 2001 lokalizacja pomnika na Placu Litewskim istotnie była najmniej trudna, gdy chodzi o przygotowanie miejsca (teren zabany, urządzone nawierzchnie, do wykorzystania fundament pozostały po Pomniku Wdzięczności). Inne wskazane obszary wymagały opracowania projektu zagospodarowania otoczenia pomnika, wykonania prac porządkowych, nowej aranżacji, urządzenia zieleni.

Zaplanowany termin wystawienia pomnika (11 listopada 2001 r. – 83 rocznica odzyskania niepodległości), przesądzał o eliminacji czasochłonnych rozwiązań. Do urzędu konserwatorskiego wpływały liczne listy organizacji kombatanckich wskazujące, że względy urbanistyczne, analizy przestrzenne nie powinny być istotą rozstrzygnięć, a jeśli są, świadczy to o nieprzychylności konserwatora dla idei wzniesienia pomnika. Postawa kombatanatów przełożyła się niebawem na stanowisko władz miasta.

16 lipca 2001 roku Wojewódzki Konserwator Zabytków w Lublinie wystąpił o wydanie opinii. Zespół trzech rzeczoznawców Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego skupiony w Zespole Ekspertów ds. Architektury, Urbanistyki i Krajobrazu Kulturowego działającym w Ośrodku Dokumentacji Zabytków w Warszawie negatywnie zaopiniował proponowaną lokalizację, stwierdzając: „Rozważany projekt pomnika konnego autorstwa Jana Raszki z 1935 r. musi być zrealizowany w odpowiedniej skali, co najmniej w wielkości naturalnej. Taka realizacja wymaga ekspozycji na dużej, własnej przestrzeni nie zakłóconej przez inne elementy, mogące stanowić dla niego konkurencję i dla których nowy pomnik byłby także konkurencyjny. Takie właśnie negatywne zależności miałyby miejsce na Placu Litewskim. Skala pomnika przytłaczałaby pomniki istniejące, deprecjonując ich rangę przestrzenną i społeczną, a pomnik Marszałka byłby przypadkowym lokatorem w niezorganizowanej przestrzeni Placu”.

W dalszej części opinii potwierdzono akceptację dla lokalizacji pomnika na placu projektowanym przed nowym teatrem (wersja proponowana przez WKZ i SARP) lub w innych miejscach wyznaczonych w oparciu o studia przestrzenne.

Opierając się na zebranych materiałach i opiniach, w dniu 30 lipca 2001 roku Wojewódzki Konserwator Zabytków wydał postanowienie nie uzgadniające budowy pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego na Placu Litewskim w Lublinie, w obrębie płyty Grobu Nieznanego Żołnierza.

Powtarzając przytoczone już argumenty dodatkowo stwierdzono, że za powyższym przemawiają ustalenia wynikające z cytowanego wcześniej studium architektoniczno-krajobrazowego Placu Litewskiego, opracowanego na zlecenie samego Urzędu Miasta – w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej. W wyniku złożonego przez Prezydenta Miasta Lublina odwołania, Generalny Konserwator decyzją z 25 września 2001 uchylił zaskarżone postanowienie i przekazał sprawę do ponownego rozpatrzenia, wskazując na konieczność szczegółowego uzasadnienia stanowiska z punktu widzenia zasad ochrony dóbr kultury, a nie wyłącznie urbanistycznych zasad zagospodarowania przestrzeni.

Postępowanie wróciło więc do punktu wyjścia. W ponownie wydanej opinii z dnia 23 października 2001 r. rzeczoznawcy ocenili negatywnie projektowane usytuowanie pomnika Marszałka Piłsudskiego na miejscu zlikwidowanego pomnika tzw. wdzięczności. Stwierdzili ponadto: „Rozległość Placu Litewskiego sprawia, że – być może – jest możliwe aby niezależnie od pomnika Unii Lubelskiej stał jeszcze jeden pomnik, jednakże jego usytuowanie powinno być ustalone w ramach koncepcji kompozycji całego placu, a bezpośrednie otoczenie zaprojektowane tak, aby podkreślało rangę pomnika. Wymaga to osobnych studiów i projektów (także na temat już istniejących pomników), bez których obecną dyskusję uważamy za bezprzedmiotową, a proponowaną realizację za co najmniej przedwczesną.”

Zapoznając się z wydanymi dokumentami administracyjnymi i opiniami, zdanie o uzasadnionej potrzebie rozważania lokalizacji pomnika Marszałka na Placu Litewskim, stanowiącym swoisty „panteon miasta i regionu” wyraził także w piśmie z 1 listopada 2001 r. prof. Janusz Bogdanowski, zauważając jednak, że nie polemizuje ze zgłoszonymi zastrzeżeniami urbanistycznymi.

Rozstrzygnięcie problemu dokonało się kilka dni później, bowiem już 4 listopada 2001 r., w miejscu planowanego, dyskusyjnego usytuowania pomnika pojawiła się ekipa wykonawcza, która wykonała betonowy, monolityczny podest o wymiarach 360 x 500 cm i wysokości 40 cm. Teren budowy ogrodzono, a w kilka dni później pojawił się namiot, pod którym wykonywano pozostałe prace budowlane. Termin odsłonięcia był niezwykle blisko.

Wojewódzki Konserwator Zabytków otrzymał zaskakującą odpowiedź, że prace wykonywane są w oparciu o przyjęte w dniu 2 listopada 2001 r. przez Prezydenta Miasta „zgłoszenie robót budowlanych polegających na budowie tymczasowego obiektu w postaci posągu Marszałka Piłsudskiego na koniu (...) przedmiotowy obiekt nie może być trwale połączony z gruntem i winien być przewidziany do rozbiórki lub przeniesienia w inne miejsce w terminie nie dłuższym niż 120 dni od dnia rozpoczęcia budowy”.

Wydany dokument naruszał nie tylko przepisy prawne, ale i ogólne zasady społeczne. Bowiem czy pomnik – symbol ideowy i patriotyczny – może być wznoszony świadomie jako obiekt tymczasowy? Z samego założenia wystawienia pomnika wynika w istocie jego cel – publiczne utrwalenie „po wsze czasy” osoby, bohatera, idei, symbolu, historycznego przesłania. Czy posuwając się do omińnięcia prawa i „wygrania” sprawy nie przekroczono norm etycznych, moralnych?

Prace przy pomniku dokończono w sposób nie potwierdzający jego tymczasowości. Na wykonanej podstawie wylano żelbetowy masywny cokół o wysokości 313 cm, obłożono go trwale czarnymi, marmurowymi płytami opatrzonymi inskrypcjami – cytatami z wypowiedzi Marszałka. Na tylnej stronie cokołu umieszczono dane kilkunastu fundatorów. Na cokole zamontowano odlany z brązu posąg konny Marszałka o wysokości 370 cm.

Uroczystego odsłonięcia pomnika w dniu 10 listopada 2001 roku dokonano w obecności ambasadora Ukrainy w Polsce i organizacji kombatanckich. Uroczystości wojewódzkie odbyły się w dniu następnym, jednak nie przy Pomniku Marszałka, lecz przy Pomniku Nieznanego Żołnierza.

W dalszych miesiącach inicjatorzy przedsięwzięcia podjęli działania na rzecz uzyskania dokumentów formalnych umożliwiających trwale pozostawienie pomnika. Prezydent Miasta Lublina udzielił w dniu 11 lipca 2002 r. pozwolenia na budowę.

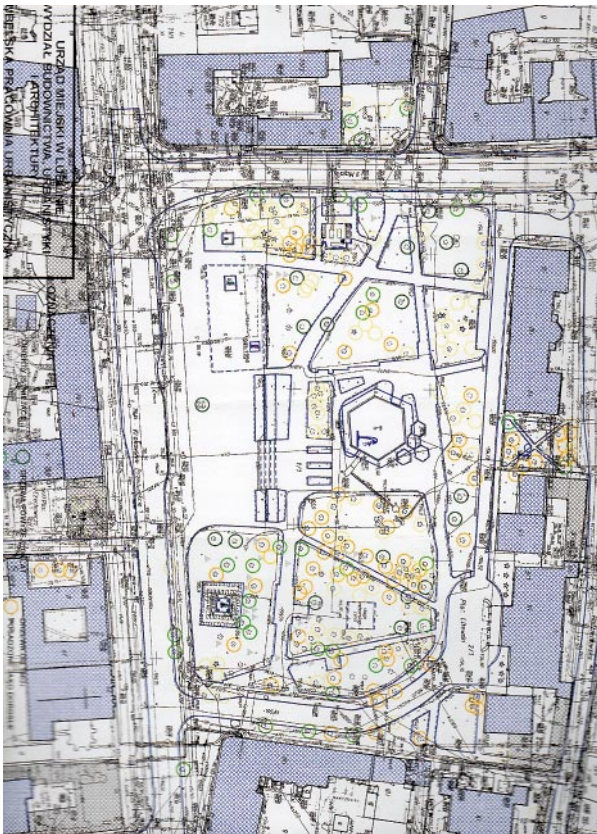
Z oczywistych względów żadnych robót przy wykonanym już pomniku nigdy nie przeprowadzono.

Pomnik konny Marszałka Józefa Piłsudskiego na Placu Litewskim od roku 2001 góruje nad przestrzenią i skupia na sobie zainteresowanie użytkowników Placu. Zdominował wszystkie inne pomniki: Pomnik Unii Lubelskiej zatopiony w zieleni skrył się w miniwnętrzu dawnego ogrodu, Pomnik Nieznanego Żołnierza pozostał nieczytelny jako zestaw płyt obstawionych dodatkowo agresywnymi, betonowymi donicami na kwiaty, Pomnik Konstytucji 3 Maja ze względu na swe małe gabaryty nie stanowi ważnego akcentu.

Do historii przeszła już głośna przed laty dyskusja nad miejscem usytuowania posągu Marszałka, ale inicjatorzy pomnika rokrocznie, doszukując się niepopartych niczym aspektów politycznych, wypominają konserwatorowi jego niezrozumiałe działania utrudniające realizację. Na uroczystościach w roku 2004 Zbigniew Wojciechowski, radny i przewodniczący Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Marszałka podkreślał w swym przemówieniu: „Udało się postawić ten najważniejszy z pomników mimo czerwonego oporu”.

W pamięci mieszkańców miasta budowa pomnika wpisała się jako „tymczasowy pomnik na folii” dający dowód fortelu przeprowadzonego przez władze miasta w celu omińnięcia prawa dla realizacji „jedynej słusznej” idei.

Dla władz miasta, województwa, patriotycznych organizacji powstał dylemat „ważności” pomników. Przy składaniu kwiatów z okazji rocznic niepodległościowych dochodziło do niezręcznych sytuacji, podziałów. Jedne grupy przedstawicieli składały swój hołd przed Pomnikiem Nieznanego Żołnierza, drugie przed pomnikiem Marszałka. Dla unik-

Ryc. 1. Plac Litewski w Lublinie. Mapa aktualnego zagospodarowania Placu wg projektu z 1962 r. Fotokopia planu z dokumentacji Placu Litewskiego w Lublinie. Studium architektoniczno-krajobrazowe. UM Lublin, 2000

Fig. 1. The Lithuanian Square in Lublin. The map of current urban development of the Square, according to the project from 1962. Photocopy of the plan from the documentation of the Lithuanian Square in Lublin. A study of landscape architecture. UM Lublin, 2000

Ryc. 2 i 3. Plac Litewski w Lublinie, widok od strony pld.-wsch. Na pierwszym planie Pomnik Marszałka Piłsudskiego, w tle Pomnik Nieznanego Żołnierza i Pomnik Konstytucji 3 Maja. Fot. z archiwum WKZ Lublin, 2006

Fig. 2. and 3. The Lithuanian Square in Lublin, view from south – east. In the foreground monument of Marshal Piłsudski, in the background the Unknown Soldier monument and the 3rd of May Constitution monument. Photo: archives of WKZ Lublin, 2006

Ryc. 4. Plac Litewski w Lublinie. Pomnik Konstytucji 3 Maja. Fot. z archiwum WKZ Lublin, 2006

Fig. 4. The Lithuanian Square in Lublin. Monument of the 3rd of May Constitution. Photo: archives of WKZ Lublin, 2006

nięcia nieporozumień ustalano różne godziny uroczystości, analizowano kto w których uczestniczy, przyciągano zainteresowanie mediów nie samym wydarzeniem historycznym, lecz sposobem organizacji celebry.

Nie ustały także problemy związane z brakiem koncepcji użytkowania Placu Litewskiego. Pomimo usytuowania na nim najważniejszych czterech pomników o najwyższym wymiarze symboli patriotycznych i narodowych obszar placu nie jest traktowany jak „panteon” – nawet w bezpośredniej strefie „pomnikowej”. Organizowane są imprezy rozrywkowe: spotkania sylwestrowe, imprezy dla dzieci, pokazy, wystawy o dyskusyjnej treści. Do historii przeszły pokazy rekinów z Florydy zaaranżowane w ustawionych na placu TIR-ach-basenach latem 2004 roku, za aprobatą władz miasta proponowano – wzorem paryskich bulwarów nad Sekwaną – urządzenie plaży, zaś w grudniu 2005 roku, pomiędzy Pomnikiem Marszałka Piłsudskiego i pomnikiem Unii Lubelskiej z pieniędzy samorządu miasta zamontowano sztuczną płytę lodowiska wraz z urządzeniami chłodniczymi, zapleczem, ogrodzeniem. Na środku placu, niemal u stóp pomnika Marszałka ustawiono na okres kilku miesięcy przenośne toalety – TOI-TOI, które przyciągały zdziwiony wzrok turystów

Ryc. 5. Plac Litewski w Lublinie. Pomnik Unii Lubelskiej. Fot z archiwum WKZ, 2006
Fig. 5. The Lithuanian Square in Lublin. Monument of the Lublin Union. Photo: archives of WKZ, 2006

zatrzymujących się w pobliskich hotelach „Europa” i „Lublinianka”.

W tym przypadku także zignorowano opinię konserwatorską, która wskazywała, że w „salonie miasta”, na centralnym placu o szczególnym przeznaczeniu, w miejscu gdzie znajdują się symbole narodowe i historyczne, winno się starannie dobierać funkcje i selekcjonować nawet tymczasowe pomysły wykorzystania jego przestrzeni.

W początku roku 2007 władze miasta zapowiedziały przygotowania do kompleksowego projektu rewaloryzacji Placu Litewskiego, co stało się okazją do ponownej wymiany poglądów nad jego przyszłym kształtem.

W kwietniu, w siedzibie Lubelskiego Oddziału Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków odbyło się spotkanie dyskusyjne, podczas którego historycy sztuki, architekci, przedstawiciele środowisk naukowych i stowarzyszeń twórczych wypowiedzieli się na temat wytycznych konserwatorskich, jakie należałoby sformułować dla ukierunkowania przyszłych projektantów. Wnioski z dyskusji przedstawione zostały na kwietniowym posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków działającej przy Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków. Rada przyjęła wnioski SKZ i wskazała, że niezbędne i pilne jest opracowanie aktualnego studium urbanistycznego Śródmieścia Lublina oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego strefy centrum, a także, że konkurs na nowy projekt Placu winien mieć charakter studialny.

W oparciu o powyższe materiały Wojewódzki Konserwator Zabytków przekazał na wniosek Prezydenta Miasta Lublina wytyczne konserwatorskie zawierające także informacje o dostępnych materiałach źródłowych, uwarunkowaniach dotyczących form prawnej ochrony konserwatorskiej, wymaganym zakresie opracowania. Zwrócono uwagę na zasadnicze kwestie:

- kształtowania wielofunkcyjnej przestrzeni publicznej o złożonej strukturze przy uwzględnieniu priorytetu szczególnych uwarunkowań historyczno-kulturowych i wartości zabytkowych placu (ucztylnienie składników kompozycji i powiązań przestrzennych, przyjęcie zasady „kontynuacji z ograniczoną rekompozycją”). Nie uznano za zasadne ucztylnianie i ekspozowanie relikwów budowli historycznych zachowanych pod ziemią;
- zdefiniowania funkcji placu jako salonu miasta, miejsca-symbolu istotnych wydarzeń oraz miejsca biernej rekreacji, z dostosowaniem form użytkowania do charakteru miejsca;
- wykonania analizy układu komunikacji pieszej i kołowej w strefie placu i terenu przyległego w celu zbadania możliwości zespolenia i wyłączenia

czenia z ruchu kołowego ulic stycznych (w szczególności od strony północnej – przy pałacach oraz od wschodniej – przy hotelu Europa i na przedłużeniu „Deptaka”). Jednocześnie wykluczono możliwość lokalizacji parkingu podziemnego pod placem z uwagi na wysoce szkodliwe skutki architektoniczno-przestrzenne i komunikacyjne, a także prawdopodobny niekorzystny wpływ na warunki siedliskowe drzew w obszarze placu i strefie przyległej.

Uznano za niedopuszczalne zabudowywanie placu nowymi obiektami kubaturowymi.

W odniesieniu do istniejących pomników wskazano, że Pomnik Unii Lubelskiej należy traktować jako główny symboliczny akcent Placu Litewskiego, Pomniki Konstytucji 3 Maja i Nieznanego Żołnierza – wskazana poprawa ekspozycji formy z dopuszczeniem korekty usytuowania w obrębie placu z ważnych względów kompozycyjno-przestrzennych, pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego – zalecane przeniesienie w wybrane miejsce w obrębie placu lub w nowe miejsce w obrębie Śródmieścia.

Przyjęto za zasadne: rekompozycję lub przeniesienie stacji pomiarów meteorologicznych UMCS, placu zabaw dla dzieci, fontanny, a także likwidację toalety publicznej (z przeniesieniem w strefę

przyległych do placu komunalnych obiektów kubaturowych).

W odniesieniu do aneksów ogrodowych dopuszczono możliwość stworzenia nowej kompozycji z wykorzystaniem i wyeksponowaniem najstarszych relikwów XIX-wiecznego układu i drzew pomnikowych, przy dopuszczalnej korekcie zieleni w celu uczynienia powiązań widokowych.

W wytycznych szczegółowych wskazano na konieczność stosowania indywidualnych rozwiązań i naturalnych materiałów (nawierzchnie, elementy wystroju architektonicznego i ogrodowego, mała architektura, oświetlenie, wyposażenie).

W podsumowaniu nakreślono pożądany zakres opracowania i uznano, że optymalnym trybem opracowania projektu powinien być konkurs architektoniczno-urbanistyczny.

Plac Litewski wciąż czeka na przemyślaną koncepcję funkcjonalno-przestrzenną odrestaurowania, jako ważne miejsce historyczne, urbanistyczne, publiczne. Jest to nie tylko potrzeba wysuwana przez specjalistów – architektów, urbanistów czy konserwatorów. Zauważają to sami mieszkańcy miasta, dla których także jest to miejsce szczególne i którzy – równie trafnie jak specjaliści – widzą potrzebę pilnego przywrócenia jego wartości.

Streszczenie

Wykształcony już w XVI wieku u zbiegu głównych traktów komunikacyjnych Lublina plac, którego oprawę stanowią ważne obiekty architektoniczne – pałace, klasztory, gmachy publiczne, zespoły kamienic – jest centralnym punktem śródmieścia Lublina.

Początkowo miał formę trójkątną i jak tradycja głosi, był miejscem obozowania szlachty litewskiej w 1569 roku, gdy dokonywał się akt podpisania Unii Lubelskiej. Z czasem przekształcił się w regularny prostokąt. Wielokrotnie poddawany przebudowom na przełomie XIX i XX wieku, uzyskał swą obecną formę w latach 60. ubiegłego stulecia. Od dwóch stuleci utrzymała się też nazwa – Plac Litewski, dla upamiętnienia znaczących dla Lublina i Rzeczypospolitej wydarzeń.

Plac zawiera w swej kompozycji zasadę trójpodziału w układzie południkowym ze strefami: d. ogrodu pałacowego, otwartą przestrzenią z centralnym „salonem” i fontanną, a także strefą skweru zachodniego oraz dwupodziału w układzie równoleżnikowym z wyodrębnioną strefą reprezentacyjną przyległą do Krakowskiego Przedmieścia i rekreacyjną – od strony północnej.

Abstract

The square formed already in the 16th century at the point where the main trade routes to Lublin converged, and framed by the significant architectural structures – palaces, monasteries, public buildings, rows of tenement houses – constitutes the focal point of Lublin downtown.

Initially it was triangular in form and, as tradition has it, was the place where Lithuanian noblemen camped in 1569, when the Polish – Lithuanian Union was being signed. Gradually it transformed into a regular rectangle. At the turn of the 19th and 20th century it was numerously rebuilt until it obtained its present form in the 1960s. The name – Lithuanian Square – has also lasted for two centuries, thus commemorating the events which were so significant for both Lublin and the Republic of Poland.

The composition of the square follows the rule of three-part division in the longitudinal layout with the following zones: the old palace garden, open space with the central ‘interior’ and fountain, and the zone of the western square; and two-part division in the latitudinal layout, with a separate formal zone adjacent to Krakowskie Przedmieście Street and a recreation zone in the north.

Obszar placu nie jest zabudowany żadnymi obiektami kubaturowymi. Istotnymi elementami jego kompozycji są usytuowane na nim pomniki. W szczególności ważną rolę dominanty i elementu zamykającego oś widokową ulicy Krakowskie Przedmieście (z kierunku od Bramy Krakowskiej) pełni XIX-wieczny pomnik Unii Lubelskiej. Na Placu zlokalizowane są także trzy inne pomniki: w zachodniej części wnętrza pomnik Konstytucji 3 Maja, wzniesiony w roku 1916 i pomnik Nieznanego Żołnierza z roku 1924, oraz Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego wystawiony w miejscu rozebranego w latach 90. Pomnika Wdzięczności. Ze względu na swą mniejszą skalę i formę pierwszy z wymienionych nie stanowi wyraźnej dominanty, zaś drugi, którego kompozycję tworzy zestaw leżących płyt kamiennych, pozostaje wręcz słabo czytelny w przestrzeni placu. Pomnik konny Marszałka Piłsudskiego na wysokim cokole został wzniesiony w roku 2001, jako obiekt tymczasowy. Opinie konserwatorów i rzeczoznawców wskazywały na zasadność wyznaczenia innej lokalizacji pomnika – przed Domem Żołnierza, na nowym placu planowanym w pobliżu teatru lub w osi pałaców w pierzei północnej Placu Litewskiego. Pomnik zdominował pozostałe elementy na płaszczyźnie Placu i do dziś wzbudza kontrowersje.

Sposób współczesnego wykorzystania Placu Litewskiego jako głównego placu miasta był od lat przedmiotem licznych analiz, projektów i studiów, a także rozbieżnych pomysłów użytkowych.

Jako „serce miasta” wykorzystywany jest bowiem dla celów uroczystości patriotycznych (o czym przesądzają usytuowane na nim pomniki historyczne), rekreacji (fontanna, zadrzewione strefy spacerowe, plac zabaw dla dzieci), aktywizacji społecznej (ekspozycje, kiermasze, pokazy, festyny świąteczne, okazjonalne wystawy). Służy także bieżącym potrzebom mieszkańców (transytowe ciągi komunikacji pieszej, przystanki autobusowe, szalety).

Plac Litewski wciąż czeka na przemyślaną koncepcję funkcjonalno-przestrzenną odrestaurowania, jako ważne miejsce historyczne, urbanistyczne, publiczne. Jest to nie tylko potrzeba wysuwana przez specjalistów – architektów, urbanistów czy konserwatorów. Zauważają to sami mieszkańcy miasta, dla których także jest to miejsce szczególne i którzy – równie trafnie jak specjaliści – widzą potrzebę pilnego przywrócenia jego wartości.

W roku 2007 samorząd miasta podjął inicjatywę przygotowania projektu rewaloryzacji, w związku z czym opracowane zostały aktualne wytyczne konserwatorskie.

The area of the Square has not been built-in with any volume objects. The significant elements of its composition are the monuments located there. The particularly important role of the dominating element enclosing the scenic axis of the Krakowskie Przedmieście Street (leading from the Krakow Gate) is played by the 19th-century monument of the Lublin Union. There are also three other monuments located on the Square: in the west part of the interior there is the monument of the 3rd of May Constitution, erected in 1916, the monument of the Unknown Soldier from 1924, and the monument commemorating Marshal Józef Piłsudski, erected on the site of the Gratitude Monument dismantled in the 1990s. Because of its smaller scale and form the first of the above mentioned monuments does not constitute a distinctly dominant feature while the second, which is composed of several horizontally placed stone slabs, remains almost invisible in the Square space. The equestrian monument of Marshal Piłsudski on its high pedestal was erected in 2001, as a temporary structure. The conservators' and experts' opinions indicated the necessity of selecting a different location for the monument – in front of the Soldiers' House, on the new square planned in the vicinity of the theatre or on the axis of palaces in the northern frontage of the Lithuanian Square. The monument has dominated the remaining elements on the Square surface and has evoked controversial reactions to this day.

The way of contemporary functioning of the Lithuanian Square as the main square of the city has for years been the subject of numerous analyses, projects and studies, as well as divergent ideas concerning its use.

As the “heart of the city” it has been used both for celebrating patriotic occasions (which is determined by the historic monuments located there), recreation (fountain, green zones for walking, a playground for children), and social activities (exhibitions, sales, open-air shows, holiday feasts, occasional displays). It also serves current needs of the local residents (transit pedestrian traffic routes, bus stops, and toilets).

The Lithuanian Square is still waiting for well thought-out functional and spatial concepts of its restoration, as an important historic and urban public place. Not only is this issue emphasized by specialists – architects, urban planners or conservators. It has also been noticed by the city residents themselves for whom the Square is a special place and who, as accurately as specialists, perceive the urgent need to restore its previous value.

In 2007, local authorities took the initiative in preparing a revalorisation project, which resulted in the preparation of current conservation guidelines.